

GO‘ZAL BAYTGA ERGASHIB

Boboqulova Oyjamol Saidovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti dotsent v.b. (PhD). Toshkent amaliy fanlar universiteti,
Toshkent, Gavhar ko‘chasi 1-uy.

Norqo‘ziyeva Shahzoda Ilhomovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti Tarix va filologiya fakulteti 1-kurs talabasi. Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent, Gavhar ko‘chasi 1-uy.

e-mail: oyjamolbobokulova98@gmail.com

Annotatsiya. Alisher Navoiy lirikasida g‘azallar ustuvor o‘rin tutadi. Ular Navoiyning ulug‘ mutafakkirligini belgilaydigan keng dunyoqarashi, olamiy tafakkurini namoyon etishda maqbul janr sifatida xizmat qilgan. Shu bois Navoiy bu janrga ko‘p va xo‘p murojaat qilgan. Shoir ijodida yorqin g‘azallar, baytlar borki, ular har bir davrda kitobxonga ijodkorning ma‘naviy olami bilan yaqinlashishga yo‘l ochadi. Ushbu maqolada Navoiyning mashhur baytli g‘azali, uning tarixi, tahlili xususida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: oraz, yosh, yor, oy, ishq, quyosh, ko‘z, qosh, la‘l, paykon, Sarv, Xizr, novak, fard, tavhid

Abstract. Ghazals hold a dominant place in Alisher Navoiy’s lyric poetry. They served as an ideal genre for manifesting Navoiy’s broad worldview and universal thinking, which define his greatness as a philosopher. For this reason, Navoiy turned to this genre frequently and profoundly. There are brilliant ghazals and couplets in the poet’s work that, in every era, pave the way for the reader to draw closer to the creator’s spiritual world. This article discusses one of Navoiy’s famous ghazals featuring a renowned couplet, exploring its history and analysis.

Keywords: oraz, youth, yor, moon, love, sun, eye, eyebrow, red, paykon, Sarv, Khizr, novak, fard, tawhid

Аннотация. Газели занимают ведущее место в лирическом творчестве Алишера Навои. Они служили приемлемым жанром для выражения широкого мировоззрения Навои, которое определило его великий образ мышления. Поэтому Навои часто обращался к этому жанру. Творчество поэта содержит яркие газели и стихи, которые на каждом этапе открывают читателю путь к приближению к духовному миру Творца. В данной статье рассматривается знаменитая стихотворная газель Навои, её история и анализ.

Ключевые слова: oraz, yosh, yor, ay, ishq, soyuz, köz, qosh, lal, paykon, Sarv, Khizr, novak, fard, tawhid

KIRISH

Navoiy ijodida g‘azal namunlari nafaqat adadi, mazmun-mundarijasining mukammalligi bilan ham e‘tiborga molik. “Xazoyin ul-maoniy” tarkibidagi 2600 g‘azal ichida mashhur baytli bir g‘azal borki, Navoiyning ulug‘ salafi tomonidan e‘tirof etilishi jihatidan ham shoirning umr daftarini bezaydi. Ya’ni bu malik ul-kalom Lutfiy tahsiniga sazovor etgan:

*“Orazin yopqoch ko‘zumdin sochilur har lahza yosh,
Uylakim paydo bo‘lur yulduz nihon bo‘lg‘och quyosh”*

[1. 208bet] matla‘li g‘azalidir. Bu haqda Navoiyning zamondoshi G‘iyosiddin Xondamir “Makorim ul-axloq” asarida shunday ma‘lumotlarni qoldirgan:

«Mavloni Lutfiy — so‘z lutfida yagonai davron edi. Undan ilgari hech kim turkiy tilda she‘rni undan yaxshiroq ayta olmagan. Oliy hazrat yoshlari endigina to‘lib, yigitlik davri boshlangan paytlarda, bir kuni Lutfiy xizmatig‘a bordi. Lutfiy: «O‘z nozik fikrlaringizning natijalaridan yuzaga chiqqan bir g‘azalni o‘qish bilan bizni bahramand qilsangiz», -deb iltimos qildi, ul hazrat bir g‘azal o‘qidi, uning matlai mana shu: Orazin yopqoch, ko‘zumdin sochilur har lahza yosh, Bo‘ylakim, paydo bo‘lur yulduz, nihon bo‘lg‘och quyosh. Mavlaviy janoblari bu alangali g‘azalni eshitish bilan hayrat dengiziga cho‘mib, shunday deydi: «Volloh, agar muyassar bo‘lsa edi, o‘zimning o‘n-o‘n ikki ming forsiy va turkiy baytimni shu g‘azalga almashtirardim va ishning yuzaga chiqishini zo‘r muvaffaqiyat hisoblardim». [2. 50-bet]

MATERIAL VA METODLAR

Ushbu maqolani yoritishda Alisher Navoiyning “G‘aroyib us-sig‘ar” devonidan o‘rin olgan shoir yigitlik lirikasiga mansub 249-g‘azal tahlilga olingan. G‘azal e‘tirofi Navoiy hayoti bilan bog‘liq tarixi aks etgan manba – Xondamirning “Makorim ul-axloq” asariga ham murojaat etildi. Tahlil va talqinda sharhlash, qiyoslash usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

Lutfiy hazratlarini hayratga solgan g‘azal xususida tahlillar asosida so‘z yuritmoqchimiz. G‘azalning 1-bayti:

*Orazin yopqoch ko‘zumdin sochilur har lahza yosh,
Uylakim, paydo bo‘lur yulduz, nihon bo‘lg‘och quyosh.*

Avvalo, bayt shoh baytga xos xususiyatlarni mujassam etgani bilan e‘tiroflidir. Shohona xususiyat baytga badiiy go‘zalligi bilan lutfan baxshida etilgan. Original badiiy tasvir yosh o‘spirinning xayolot olamini Lutfiyning tafakkur manzaralari bilan tutashtirgan. Hijron tasvirlari mumtoz lirikada muhim motiv ifodalari sifatida asos o‘rin tutadi, inchunin har bir ijodkor qalamida yangilanib dunyoga kelaveradi. Bayt tasviriga ko‘ra, yor yuzini berkitishi bilan, oshiqning ko‘zlaridan duv-duv yosh to‘kilishi tabiat hodisasiga tashbehlanaadi. Ya‘ni quyosh botib, osmon qorong‘ulashsa, yulduzlar ko‘ringani kabi. Bu kutilmagan, original tashbeh. Baytda yosh Alisherning mutlaq go‘zallik oldidagi hayratlari yashiringan. G‘azalning butun kuchi unga indirilgan. Qolgan baytlar matla‘ mundarijasi uchun xizmat qiladi. Uni ochish barobarida o‘zlari ham oydinlashib boraveradi.

*Qut bir bodom-u yerim go‘shayi mehrob edi,
G‘orati din etti nogah bir balolig‘ ko‘z-u qosh.*

Mazkur baytni shunday tabdil qilish mumkin: *Ilgari mening rizqim bir dona bodom, joyim esa ibodatxona (mehrob) burchagi edi (ya‘ni, zohid edim). Ammo nogah bir balo bo‘lgan ko‘z va qosh (yor) kelib, dinimni ham oyog‘osti qildi.* Oshiq oshiqqa aylangach, ana shu yuksalish faslida, maqomida bosib o‘tgan umr yo‘liga nigoh tashlaydi va ulg‘ayishiga sababchi bo‘lgan o‘sha ko‘z va qoshni – yorni e‘tirof etadi. Ko‘pincha rindona g‘azallarda rindona hol mavqeyini ifodalashda

sajjodani mayga rahn etmoq – alishtirmoq, bir piyola may uchun dindan kechmoq kabi shar'iy qarashlarga nomuvofiq ifodalar haqiqiy ishq mohiyatiga ishora berishda bir usul sifatida xizmat qiladi. Mazkur oshiqona baytda esa bunday tutum (ishqning dinni oyog'osti qilishi) oshiqona hol darajasini belgilamoqda. Mumtoz lirikada bunday yo'l ilohiy mohiyat sirlari tasviri obyektga aylanganini anglatadi.

*Bu damodam ohim ifsho aylar ul oy ishqini,
Subhning bot-bot dami andoqki aylar mehr fosh.*

Baytni zohiran shunday mazmunda beramiz: "Mening tinimsiz chekayotgan ohlarim o'sha oy yuzli yorga bo'lgan ishqimni fosh qilmoqda. Xuddi tong otishidan oldingi shabada quyosh chiqishidan darak bergani kabi". Mumtoz lirikada "oh" mafhumi oshiq qalbidagi ishq g'ulg'ulalarini tasvirga beruvchi muhim unsurlardan. U oshiqning hijron iztiroblarida o'rtanayotgan haroratli lahzalarini yuzaga chiqarishda xo'p ahamiyat kasb etadi. Garchi oshiqning oshiqligini namoyon etuvchi ishq olovli bo'lsa-da, lekin undan darak beruvchi *oh*ning quyosh chiqishidan darak beruvchi nasimga qiyoslanishi ul olovga mengzalgan ishqning abadiy barhayotligidan darak beradi.

*Bo'sae qilmas muruvvat asru qattiqdur labing
Desam, og'zi ichra aytur la'l ham bor nav'i tosh.*

Baytni shunday go'zal bayon bilan berish mumkin: *Yor birgina bo'sa berishga ham muruvvat qilmaydi, lablari juda qattiq. Oshiq buni aytganida, u: "Axir mening labim la'l (qimmatbaho tosh), tosh esa baribir tosh-da (ya'ni qattiq bo'ladi)", deb javob beradi.* Baytda oshiqona zorlanish va ma'shuqqa xos nozlanish yengil kayfiyat beruvchi tasvir tarzida aks etgan. Bunda yor labi – la'lining qattiqligi ishq yo'lining mashaqqatlariga ishora beradi.

*Novaking ko'nglumga kirgach jon talashmoq bu ekin,
Kim qilur paykonini ko'nglum bila jonim talosh.*

Mazkur bayt shunday izohlanadi: *Yorning kiprik o'qi ko'nglimga sanchilgach, jonim bilan ko'nglim u o'qning uchi (paykoni) uchun talasha boshlaydi. Ya'ni, har ikkisi ham ishqning azobini o'ziga olgisi keladi.* Novak – kiprikning mumtoz she'riyatda oshiq – ishq munosabatlarini tasvirlashda muhim poetik vosita sifatida qo'llanishi ishq – iztirob – abadiy go'zallik tuyg'ularini oydinlatishda ahamiyat kasb etadi. Shu bois turkiy she'riyatda bunday yo'l – imkoniyatga bot-bot murojaat etilgan, salaflarga ergashilgan. Xususan, turkiy zabon Sakkokiy lirikasida shunday baytlarni kuzatamiz:

*O'qunguzning bashoqinga ko'ngul mushtoqu ko'z oshiq,
Bular taloshmoqin bo'ldi ul ikki ora qon, ey jon. [3. 477]*

Ikki ulug' shoir baytlarida *novak* – *kiprik* bir-biridan go'zal badiiy tasvir uchun asos bo'lib xizmat qilganiga amin bo'lamiz. Birida ko'ngilga sanchilgan o'q-kiprikka jon bilan ko'ngil talashsa, ikkinchisida ko'z bilan ko'ngilning uning uchun talashuvidan ikki ora qon bo'lganiga guvoh bo'lamiz. Bunday obrazli tasavvur bir tomondan baytlarning badiiy nafosatini belgilasa, ikkinchi tomondan ishqning dard, iztiroblar bilan poklanishi, barqlanishini anglatadi.

Keyingi bayt:

*Umri jovid istasang fard o'ldi, bo'ston Xizridur—
Sarvkim, da'b ayladi ozadalig' birla maosh.*

Matla'da yashiringan hayrat oshiqona kayfiyat ifodalaridan so'ng mazkur baytda o'z mohiyatini namoyon etadi. Uni quyidagicha nasriy bayon bilan ifodalaymiz: *Agar mangu umr (baxt) istasang, dunyoda yolg'iz (ozod) bo'ldi. Bog'ning Xizri — bu sarv daraxtidir, chunki u ozodlikni, bog'lanmaslikni odat qilib, hamisha yashil (mangu) qoladi.* Baytda qo'llanilgan tanosublar – mangulik, yashil, Xizr; fard (yolg'iz), sarv tavhid mohiyatiga, matla'da aks etgan Navoiy hayratlariga yo'l ochadi. Shuningdek, birgina yorning sifatlarini yodga soluvchi sarv qiyosini hisobga olmaganda bayt g'azaldan begonalashganday, ya'ni orifona mazmunga qarab siljiydi. Adabiyotshunos olim N.Komilov "Tasavvuf" kitobida tavhid haqida so'z yuritganda lug'atlardan ushbu istilohga berilgan ta'rifni keltiradi: "Sayyid Ja'far Sajjodiyning lug'atida keltirilishicha, tavhid Yagona ilohiy ruh sari olib boradigan ilmdir, ya'ni Parvardigorni yakka-yu yagona vujud deb bilmoq va shu Birlikka intilmoqdir. Ali ibn Usmon Hujviriyl fikriga ko'ra, tavhid haqiqati Xudoning birligiga imon keltirish, iqrar bo'lish va shunga hukm etmakdir... "Muvahhidlar (tavhid ahli) Uni sifatleri bilan taniydilar va ularning Xudo yagonaligi haqidagi ilmini tavhid deb ataydilar".[4. 318]. Tasavvufga ko'ra, Olam va Odamning mavjudligi Parvardigorning qudrati bilan, U tufaylidir va Unga – yagonalikka qarab borishga, fardlanishga hukm etilgan. Shu jihatdan, mazkur bayt g'azalda kuylangan ishqning ilohiy mohiyat ifodasi uchun xizmat qilganini anglatadi. Bunday mazmun maqta'da yana go'zal oshiqona tuyg'ular bilan yovuqlanib ketganiga guvoh bo'lamiz:

*Qoshi ollinda Navoiy bersa jon ayb etmangiz,
Gar budur mehrob, bir-bir qo'yg'usidur barcha bosh.*

Bayt shunday izohlanadi: *Navoiy yorning qoshi (mehrob) qarshisida jon bersa, uni ayblamang. Agar mehrob shunday go'zal bo'lsa, barcha odamlar unga bosh qo'yib (sajda qilib), jon berishga tayyor bo'ladilar.* Mazkur oshiqona bayt tavhid g'oyasi bilan matla'ga mutanosiblanib, uyg'unlashib mustahkam poetik butunlikni yuzaga keltirgan. Ya'ni bayt haqida yor qoshining mehrobga qiyoslanishi va uning uchun oshiqning jon bag'ishlashi va buning barchaga qismat ekanligini ta'kidlash orqali oshiqona lafz bilan tavhid sirlariga yo'l ochilgan, deya mulohaza qilishimiz mumkin.

Xulosa

Demak, Navoiy lirikasining gulto'ji hisoblangan g'azallar shakli va mazmuniy barkamolligi bilan turkiy she'riyat takomilida muhim o'rinni belgilagan. Shoirning bu janrda nazm durlarini tera olish imkoniyatlari yoshlik davrlaridanoq ulug'lar tomonidan ilg'angan va Navoiy shu umid, ishonch va ehtiromga munosib umr kechirolgan.

Adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. MAT. 3-jild. Toshkent: Fan, 1988. 208-b
2. G'iyosiddin Xondamir. Makorim ul-axloq. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2017. 50-b.
3. Rahmonov R.O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Sano-standart, 2017. 477-b
4. Komilov N. Tasavvuf. Toshkent: Movarounnahr – O'zbekiston. 2009. 318-b